

ВАСИЛЬ СТУС ЯК ХУДОЖНИЙ ОБРАЗ У ПОЕЗІЇ ІВАНА СВІТЛИЧНОГО

Г. Л. ТОКМАНЬ, доктор педагогічних наук, професор,
Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет

імені Григорія Сковороди

E-mail: hanna_Tokman@ukr.net

ORCID: 0000-0002-6213-2987

Анотація. Статтю присвячено поезії дисидента Івана Світличного. Дослідниця характеризує образ Василя Стуса у поемах і віршах І. Світличного. Увагу сфокусовано на екзистенціальному смислі тексту та стилі. Стаття містить інтерпретацію художнього тексту та історичний і біографічний контексти. Авторка досліджує художній діалог поета з товаришем. Образ В. Стуса постає як утілення альтернативної вільної України.

Ключові слова: поезія, дисидент, образ, екзистенціальний смисл, стиль, контекст, діалог, альтернативна Україна

Іван Світличний (1929–1992) – видатний український науковець, поет, правозахисник, борець за свободу України. Таку саму характеристику, поставивши на перше місце слово поет, можна дати Василеві Стусу (1938–1985). Духовна, інтелектуальна, життєва спорідненість визначають діалог між цими непересічними особистостями, негасимими світочами нашої культури. Кожний з них мав величезний потенціал для самовираження в мистецтві й науці, проте реалізував його лише частково через злочини СРСР – зазнав ув'язнення, тюрми, таборів, поселення, загинув. Обидві смерті були викликані катуванням: В. Стус пішов з життя за нез'ясованих обставин у камері ізолятора, І. Світличний помер удома, на волі, але нерухомих, бо був у результаті інсульту спаралізований на засланні.

Стосунки науковців, митців, протестантів – багатогранна проблема, яка потребує різноаспектного вивчення. Одна з її граней – художній образ одного друга в поезії іншого, адже в обох митців є твори, де товариш вступає літературним героєм. Ці вірші можуть бути прочитані в різноманітних контекстах – історичному, біографічному, культурологічному, літературному, проте найцікавішим нам видається екзистенціально-діалогічний тип інтерпретації тексту, позаяк проникнення в екзистенційні стани, настрої, розуміння, мотиви вибору є провідними в текстах, а адресування товаришеві чи навіть просто згадка його імені є компенсацією відсутності живого діалогу, що був неможливим через ув'язнення, до того ж у різних місцях. Предметом дослідження в цій статті є Василь Стус як художній образ у поезії Івана Світличного, об'єктом студіювання – поеми «Архімед», «Рильські октави», ліричні твори «Самота», «Парнас», «Провина», «В. Стусові».

Зазначимо, що Василь Стус також створив образ побратима, зокрема у віршах «Не можу я без посмішки Івана...» та «Для Івана Світличного» («Сто плах перейди, сонцеокий...»).

У листах товариші характеризують один одного, визначають місце в долі, у серці. Характеристики тотожні: найкращий, незрадливий друг; найшановніша особистість; найближче по духу існування; велич серця, інтелекту, таланту, якими

захоплюєшся. Для В. Стуса І. Світличний (старший за віком, учитель, заарештований, коли Василь Семенович ще залишався на волі – гнаний, безправний, але не під арештом) став прикладом незламності й мужності. У есеїстиці «З таборового зошита» В. Стус, саркастично міркуючи про приготування влади до святкування 1500-річчя Києва, створює моторошну картину: «Ніяк не позбудуся враження, що над ювілейним Києвом висить труна Івана Світличного (чи живий він?) – як статуя Ісуса Христа над Римом» [6, с. 526]. Автор «Зимових дерев» і «Палімпсестів» високо оцінив поезію І. Світличного, який у їхньому київському гурті був відомий як науковець, він пише Олегові Орачу (22.11.1977): «Географія (і персоналії) української поезії змінюються – і несподівано зовсім недавно я мав щастя читати вірші Івана Світличного, критика за моєї пам'яті, – і вражений був. У захваті був» [6, с. 546]. Поет цитує вірш старшого побратима «Смертники», який є безкомпромісним викриттям відступництва, духовного самознищення, мовчання зі страху, і підсумовує свої враження: «Оце той голос, якого у вас нема і не може бути – на Україні милій» [6, с. 546]. І навіть іронічно завважує: «<...> “позаарали” його на вернути до музи, слава Богу» [6, с. 547]. Отже, неволя, на думку Стуса, стала поштовхом для поетичної творчості Світличного, до того ж у її умовах голос поета пролунав так сильно й чисто, вільно й сміливо, як ніхто не зміг би написати «на нашій не своїй землі» в УРСР.

Іван Світличний у листах визнавав, що Василь для нього серед товаришів найперший (певно, як Михайлина Коцюбинська серед товаришок), він писав дружині (15.10.1974): «<...> про Василя я багато думав і думаю, він мені близький навіть з-посеред близьких моїх друзів, і мені цінне кожне його слово» [4, с. 178]. Довідавшись про хворобу друга, І. Світличний розповідає дружині (09.02.1976) про діагноз і свої переживання: «Дуже непокоїть мене, та й не тільки мене, доля Валиного чоловіка [так називали Василя Семеновича для конспірації – Г.Т.]. <...> Він мені вже й сниться ночами (а ти ж знаєш, як я його люблю, як нікого іншого з чоловіків)» [4, с. 306]. Старший із друзів за віком і тюремним строком розумів Стусовий неспокій на волі і задрість до тих, кого вже ув'язнили, адже такого порозуміння, суголосності внутрішніх голосів у Світличного не було ні з ким, тож у листі до дружини (05.09.1974) він зазначав: «Що йому [В. Стусові – Г.Т.] зараз краще – я не тільки вірю, але й глибоко переконаний, що це справді так, можна сказати, знаю це з власного досвіду – я маю такий самий характер і такі самі самовідчуття» [4, с. 165]. Тому вірші І. Світличного про В. Стуса – це певною мірою й погляд у дзеркало, шлях до себе. Створюючи образ товариша, І. Світличний осмислював своє «Я», долю, цінності, шукав опертя для стійкості, джерела внутрішньої наснаги.

Обом друзям – українським патріотам, правозахисникам – доводилося переживати не тільки переслідування й катування від КДБ, а й інспіровану ним же ненависть цивільного населення, а на поселенні – злобу й жорстокість карних злочинців. Компартійна влада використовувала таку саму лексику, як і сучасна Росія, у листі до Семена Глузмана (2.07.1979) В. Стус розповідає: «Місцева газетка, що чимало паперу витратила на мене, назвала недавно Стуса і подібних до нього “хуже-фашистами”, що ладні “резать, грабить, убивать”. Отже, коли Ти схожий на Стуса, то ти – теж “хуже-фашиста”» [6, с. 556]. Світличний також був схожий на Стуса: їх єднали засадничі духовні цінності і готовність на самопожертву заради їх збереження; обдарованість науковим та поетичним талантом і неможливість реалізувати Божий дар уповні; мужність, «пряmostояння» (М. Коцюбинська) і переживання постійного зазіхання на гідність в умовах фізичної

неволі. А ще: ніжна любов до рідних, щирі товариські почуття до друзів-союзників, висока шляхетність думок і чину, тонкий естетизм – усупереч смороду й бруду навколо. Яким є образ «хуже-фашиста» Василя Стуса в поезії Івана Світличного? У чому сенс діалогу, який образно проводить один поет з іншим? Які глибини екзистенції друга прозирає Світличний, яких таємниць душі торкається? Як ідентифікує?

Образ Василя Стуса в поемах Івана Світличного «Архімед (За Плужниковим “Галілеєм”», «Рильські октави» – параболізований, узагальнений до символу, що постає як результат ідентифікації типів людей: українців у поемі «Архімед», українських митців у поемі «Рильські октави».

У поемі «Архімед» І. Світличний ніби класифікує людей епохи тоталітаризму. На нашу думку, він поділяє Homo sapiens за ознакою: місце людини у боротьбі за такі духовні цінності, як співчуття, гідність, свобода, патріотизм. За критерієм духовної позиції особистості під час тоталітаризму автор поділяє людей на три типи.

Перші – це «острови», які намагаються стояти осторонь, коли руйнується материк духовності. Автор іронізує над бажанням тихеньких відокремити себе від протистояння добра і зла: «Материк не по нас, і Бог з ним» [5, с. 213]. На поетове переконання, це – ілюзія, бо подзвін примусить відповісти за вибір, який – усвідомлено чи неусвідомлено – зробив кожний.

Другі в поетичній класифікації І. Світличного – це плем'я яничарів, це ті, хто зраджує рідні святині і нищить їх. Стисла характеристика цього огидного поетові племені містить домінування відсутності й парадокс:

Подзвін!

Се по племені яничар,

Бездушних вірах,

По безвірних душах [5, с. 213].

Яничари перетворюють духовність на протилежність – антивіру, антидушу.

Автор виокремлює той тип людини, що стоїть на сторожі духовності, характеризує людей протилежної суті – тих, у кого духовна віра і вірна душа. Тільки тут звучать імена. І. Світличний, безперечно, міг би назвати репрезентантів і втікачів на ілюзорні острови, і яничарів, проте, мабуть, вважав, що їхні імена не варті того, щоб бути закарбованими у вірші, а от пречистих і мужніх він називає, підносить їхні імена наче корогви.

По пречистих Стусах,

По Калинцях,

Мужніх Сахарових, Руденках [5, с. 213].

Називання підкреслює високу достойність цього типу людей, поетове протистояння владі, яка таврує їх як ворогів народу, а ще, на жаль, нечисленність самовідданих борців за збереження гуманного в Homo sapiens.

Якщо поема «Архімед» написана з високим пієтетом до автора художнього взірця – Євгена Плужника, то «Рильські октави» мають саркастичну налаштованість до співця «Чумаків». На відміну від більшості своїх колег по перу в'язень сумління Іван Олексійович Світличний мав на це моральне право. Про що ця поема? Про те, що раніше чи пізніше треба відповідати за свій вибір – і ніякі пом'якшувальні обставини не змінять його сутності. Поет-науковець висвітлює саме сутність вибору радянських поетів, котрі тікали від трагедій, які переживала Україна, або навіть оспівували її ворогів. Вибір-втеча, вибір-мовчання, вибір-зрада

– саме ці типи існування, яким для справжнього митця і є художня творчість, саркастично змальовує дисидент-шістдесятник.

Максим Тадейович як образ в поемі І. Світличного тікає від кривавої правди існування українства в ідилію – поезію про природу й кохання («Про що співав він, бард? Про мед і гречку. / Траплялося, Венерам лаври плів» [5, с. 215]); мовчить про тих, «кого в Сибір, на Колиму, / Як в прірву, гнали, хто поліг костями» [5, с. 215]; славить катів України – «не жалів речистих слів / (“Самої правди син” і правди речник!) / Для слави круків... вибачте, орлів» [5, с. 215]. Автор зазначає, що у інших митців були гріхи перед українською музою й гірші: «Були у нього руки не в крові, / Не написав він жодного доноса, / І друга Зерова продав не він, / І сизокрилик до небес підносив не сам» [5, с. 216], проте річ не у ступені екзистенційного бруду в тих, хто тікав, мовчав, славив убивць, сам ставав убивцею, а у високих критеріях, заявлених тими, хто беріг українську музу чистою – «чиста муза Калинців і Стусів» [5, с. 216]. Протягом усієї поеми провідним є саме цей образ – «Калинці і Стуси», живий, з конкретними долями і характерами, і водночас абстрагований, узагальнений за законами естетики, образ-символ.

Образ викликає біографічні алюзії, зокрема нагадування про рішучий усвідомлений вибір правди дисидентами та про їх ув'язнення, обігрується фразо-виправдання репресій «Лес рубят – щепки летять».

*Коли ж ліси вирубують на дрова,
Здоровий глузд в Сибір не занесе.
Дурних немає! Хай на ті спокуси
Клюють наївні Калинці і Стуси [5, с. 216].*

Світоглядна позиція «Нема краси без правоти», заявлена поетом у вірші-тріолеті «О музо, скурвлена Фемідо!», потверджується в поемі «Рильські октави» на матеріалі контрастного зображення сутностей екзистенційних виборів Максима Тадейовича і Стусів-Калинців як героїв поеми.

Наслідки цих виборів подвійні: 1) очевидні, тут-і-тепер 2) сутнісні, поза часом. Вони різняться так само виразно, як і самі вибори свого мистецького «Я». І нині, і навіки наслідком є слава. Нині: «А Калинців і Стусів крутять в ґудз, / Пропедевтичний Ґудз із болю й нервів» – тоді як на Парнасі «пан Здоровий Глузд» розкошує «в трансі слави і шедеврів». Поет веде чоловічу розмову з колегами по перу – так, як, може, в Україні ще не вів ніхто, не щадить ні скурву українську музу, яка «Підстилкою служити всім готова», ні її співців. І рішуче змінює вінок псевдослави з лаврового на терновий: у час, коли «клубком сплелися добре й зле», справжні герої інші, і справжня слава колись прийде до них, а сьогоднішні вінки злетять, бо фальшиві.

*Поети! Не пишайтеся вінцем
Лавровим. Ваш вінець – терновий.
Позаздріть музі Стуса й Калинця.
...А пісня довга. Їй нема кінця [5, с. 218].*

Надія на час, на торжество правди, на вічні непроминальні критерії оцінки творів мистецтва, виражена у філософських смислах останньої фрази, співмірна надії Тараса Шевченка: «Чи буде правда меж людьми? Повинна быть <...>» [8, с. 363]. Парадоксальне «Позаздріть музі Стуса й Калинця» під пером Світличного прочитується як глибока шана до побратимів – самобутніх митців і людей, вільних та гідних. Кинуті за ґрати, позбавлені родинного кола, елементарного комфорту, катовані й гнані, вони здобули славу в безкінечному, великому часі, який все розставить по своїх місцях, і скаже правду про кожного, і увінчає достойних.

Якщо поеми місять образ Василя Стуса як символ, то ліричні твори його індивідуалізують, портретують внутрішнє «Я» та освітлюють його унікальне ядро – екзистенцію. У поетичній спадщині І. Світличного бачимо два вірші з епіграфами зі Стуса («Самота», «Провина»), сонет «Парнас» з образом поета, і вірш-присвяту «В. Стусові».

Ліричні твори «Самота» і «Парнас», які розташовані поруч у циклі «Камерні мотиви», складають диптих, пов'язуючись лінією внутрішнього сюжету і образом Василя Стуса. Перший з названих має епіграф: «Самота самоти, / Вузол тиші... В. Стус». Рядки взято з вірша, написаного 1965 р. і вміщеного автором до збірки «Зимові дерева» – у цій же збірці відомий твір, присвячений І. Світличному, «Не можу я без посмішки Івана...».

Вірш «Самота» виражає межову ситуацію в'язня, його самотність, просторову заблокованість, непочутість ніким – ні в тюрмі, ні на волі. «Ти – сам. Ти – сам! Ти сам з собою!!! / Ґати об стіну головою. / Кричи, благай, мордуйся, клич...» [5, с. 140]. Коли твоя самота на самоті і тебе зав'язано у вузол тиші, залишається тільки подумки стати поруч із собою, дивитися на ситуацію ніби збоку і розмовляти із собою, що й робить бранець.

«Парнас» розташований після «Самоти», у цьому сонеті (точніше, у збірці автор звертається до жанру сонетино, удаючись до 4-стопного ямба) ліричний герой знаходить порятунок душі, виривається із самоти, здобуває інший простір замість вузла тиші. До цього твору І. Світличний дібрав епіграф з лірики М. Лермонтова, а саме останній рядок з поезії російського митця «Когда волнуется желтеющая нива...»: «И в небесах я вижу бога» [2, с. 115]. У вірші М. Лермонтова шлях до Бога пролягає через прекрасну природу, ліричний герой через сприймання земної краси приходиться до бачення її творця.

*Тогда смиряется души моей тревога,
Тогда расходятся морщины на челе, –
И счастье я могу постигнуть на земле,
И в небесах я вижу бога... [2, с. 115]*

Герой-в'язень І. Світличного знаходить інакший, екзистенційний вихід (хай тимчасовий!) із межової ситуації неволі й полишеності. Якщо тебе гнітить зовнішній простір – відкривай інші простори в собі, рятуй свою душу в них.

*І враз ні стін, ні ґрат, ні стелі,
І хтось невидимий збудив
Світ Калинцевих візій-див,
Драчеві клетоти і хмелі,
Рій Вінграновських інвектив,
Чаклунство Ліни, невеселі
Голобородькові пастелі
І Стусів бас-речитатив [5, с. 140].*

Спостерігаємо явище, яке умовно називають «поетична критика»: І. Світличний характеризує творчість своїх сучасників. Образні характеристики, дані в сонеті, глибші за наукові тлумачення, адже образ не вичерпується поняттями, а то й узагалі не надається логічній транспозиції. Так, поетичні характеристики індивідуальних стилів Л. Костенко («чаклунство Ліни») і В. Стуса («Стусів бас-речитатив») літературознавчими термінами не перекласти, адже виражено саме індивідуальну неповторність поетових голосів. Образ Стусового стилю «бас-речитатив» виражає мужність, чоловічий сильний первень поезії і особистості митця, епічність, велич картини світу, створеної ним.

Надалі суб'єктне «Я» у вірші І. Світличного спускається з Парнасу на грішну землю та, ніби ставши осторонь, зіставляє простори поезії і в'язниці: «Парнас! І що ті шмони й допит?» [5, с. 140] Михайлина Коцюбинська так пояснила рятівну силу мистецтва слова для І. Світличного як поета-протестанта і поневоленої людини: «Поетичне слово, читацькі враження, мистецькі ремінісценції – союзники, рятівники. <...> І. Світличний творить собі свій тюремний Парнас, розмовляючи з музами, зі своїми літературними вчителями й побратимами, впливаючись наперекір обставинам у літературний процес» [1, с. 26–27]. В. Стус був в'язневим одним з побратимів, який рятував душу від самотності й неволі навіть на відстані, просто тим, що написав прекрасні вірші, існував, не скоряючись у своєму прямостоянні.

Невольничі шляхи друзів перехрещувалися, проте у просторі, а не в часі, наприклад, у Кучино перебував кожний з них, проте в різні часи. Тарас Салига відзначив парадоксальне посилення єдності непокірних дисидентів в умовах розкиданості по тюрмах, таборах, місцях поселення: «Радянська тюремна каторга політичних однодумців розлучала, але розлучала їх тільки географічно, роз'єднувала їх колючими дротами. Відбуваючи фабриковані судові вироки в різних місцях “необъятной родини”, дисидентство ще більше єдналось, гартувалось і між собою гуртувалося, духовно кріпло та браталося часто завдяки унікально винахідливо-хитрим формам епістолярію, віршовим посвятам тощо» [3, с. 21]. Певно, побратимів хвилювала думка зрідні Шевченковій «Чи ми ще зійдемося знову? Чи вже навіки розійшлись?» [8, с. 21], загроза довічної неволі або смерті робила гострішими товариські переживання: друзі турбувалися про фізичний і моральний стан одне одного, підтримували, наснажували, співчували.

І. Світличний бере до сонета «Провина» епіграфом рядок зі Стусової поеми «Потоки»: «Великий гріх на серці я ношу...». У поемі мотив провини є надзвичайно багатограним, складним психологічно й філософськи. Провина індивідуальна і людини як такої, перед матір'ю і самим собою, мить у переживаннях і постійний тягар, гріх і поштовх до самовдосконалення – це далеко не всі грані образних потоків мислення у тексті В. Стуса. І. Світличний поставився до поетичного рядка парадоксально: він – в'язень, тобто засуджений за провину. У чім вона? Світличний, як і Стус, на суді обвинувачення заперечував, однак сонет розпочинає із чистосердного визнання вини, якого так довго й марно добивалися кати. «Я винен, браття» [5, с. 147]. Проте звертання говорить про те, що йдеться зовсім про іншу провину, а не ту, за яку був ув'язнений бранець сумління, ліричний герой Світличного зізнається не в антирадянській пропаганді та діяльності, а у їх відсутності або бракові. Це – зізнання у провині навиворіт, зізнання-навпаки.

Текст сонета «Провина» внутрішньо дискусійний. Він містить з одного боку чіткий перелік злочинів, у яких зізнається ліричний герой (<...> За беріїв, за Соловки, / За чорні, зганьблені, злочинні / Перегвалтовані роки, / За куці істини нізчимні <...>» [5, с. 148]). Стислість і чіткість формулювань нагадують діловий стиль юридичного документа, проте смисл виражено образно, то й прочитується він багатозначно. Поет називає те, що є спільною відповідальністю суспільства, не відокремлюючи себе від нього. Проте він не розглядає суспільство як сіру одноманітну юрбу, адже кожний має своє існування й свою міру відповідальності за гріхи країни. Болісні нотки власної долі, суголосної з долею інших політв'язнів СРСР, уриваються в зізнання як звинувачення іншим, які не підтримали, не стали поруч у протестах, промовчали або зрадили. «<...> За довбані в катівнях ребра, / За реабілітанські жерби, / За небо, ґратами рябе <...>» [5, с. 148]. Справедливість полягає у відповідальності всіх і кожного за одними критеріями правди – така

поетична позиція І. Світличного, тож його герой завершує зізнання спонуканням до суду:

*Судіть мене. Судіть без знижки.
Судіть – я винен – хоч до «вишки».
Мене, а заодно – й себе [5, с. 148].*

Поет не заперечує Стусового каяття («Великий гріх на серці я ношу...») – він продовжує його, проектуючи на суспільне життя в СРСР, і відновлює справедливість: відповіді за колективний злочин країни мають усі і кожний – за мірою участі в ньому.

До вірша-присвяти «В. Стусові» І. Світличний бере за епіграф слова Т. Шевченка: «... У нас нема Зерна неправди за собою»: поет ніби продовжує діалог зі Стусовою поемою «Потоки», відчувається, що його «зачепило» самозвинувачення друга, він не визнав його провини, тому з першого ж рядка сперечається з ним.

*Коли Твій вистражданий злочин –
Твоя окрадена любов,
Тоді нехай в чаду обмов
Ганьблять Тебе ганьбою збочень,
Відступництва, і зрад, і змов <...>[5, с. 156]*

У поемі «Потоки» В. Стус писав про провину перед жінкою, матір'ю, брав на себе гріх їхньої страдницької любові, гріх нещастя, яке приніс своєю долею. І. Світличний називає справжню причину: любов окрадена не тим, хто вірно любить, а тими, хто звинуватив його у збоченнях щодо політики партії і уряду, відступництві від ідей марксизму-ленінізму, зраді СРСР, змові проти радянської влади тощо.

Поет відповідає на сакраментальне питання «А судді хто?»: «Той чорний суд», «пусті, холодні очі». Подано й портрет юрби, яку складають люди маси (Х. Ортега-і-Гассет), ставлення маси до самотнього лицаря гідності й правди передано стисло, з виразним художнім звукописом: «глузи, глум, погорда». Духовна драма українських дисидентів-шістдесятників, яка полягала у відсутності народної підтримки, розуміння, співчуття, висловлена через образ *прірви*, з прірвою поет порівнює очі юрби – це дзеркало колективної душі, у якій безнадійно шукати опертя власному бунтівливому духові.

Образ Василя Стуса у вірші-присвяті постає екзистенціально, тобто завдяки увідчуванню екзистенції поета. Читач не бачить ні портрета, ні вчинків, ні зустрічей героя з іншими людьми – перед ним постає сутність внутрішнього життя людини, її сокровенні почуття, переживання, цінності. Автор пише Ти з великої літери, засвідчуючи дружню близькість стосунків і водночас глибоку повагу до особистості друга, височини його духовного статусу. У цьому близькому і високому Ти поет відчуває страждання – «вистражданий злочин»; психологічну, інтимну травму – «Твоя окрадена любов»; ворожу облогу, у яку потрапила зранена душа, – «в чаду обмов». Він захоплюється мужністю й стійкістю друга – «Той чорний суд Тобі ніпочім», знає, що цінності, які сповідує товариш, несхитні – він «знов і знов» сміливо дивитиметься в пусті очі переслідувачів.

Автор вірша-присвяти не має ілюзій і не намагається посіяти їх в душі товариша, він мовить сувору правду: у ближньому майбутньому змін на краще не буде, а будуть нові випробування, нові невольничі шляхи. Замість пошанівку за відданість Правді поет-дисидент зустріне від натовпу знущання, проте прийме їх так само спокійно, як би прийняв славу: «І будуть глузи, глум, погорда / Тобі

найвища нагорода». Самодостатність, упевненість у правдивості справи, яку захищаєш, внутрішня вищість у стосунках з натовпом, який не розуміє, що творить, – риси «Ти», відкриті І. Світличним.

Поет не грає роль провидця і не виступає пророком – він прозирає лише у дальшу долю Василя Стуса, у його найближче майбутнє, у простір і час його невольничого життя, він добре знає цей простір, випробував на собі цей час. Проте він так само добре знає і «Я» свого друга, його міць, дух, який від нових ударів лише загартується: «І Ти на проби й гарт готов».

Останній терцет сонета – це словесний зримий малюнок, який викликає алюзію Шевченкового «Сну», а саме образу Царя волі, який «В муці, в каторзі не просить, / Не плаче, не стогне!» [7, с. 272]. Обидва поети зображують простори Росії, де, як пише Шевченко, «сніг біліє, / Кругом бори та болота, / Туман, туман і пустота» [7, с. 271]. У картині пера І. Світличного той самий чужий українцеві простір, той самий імперський час, та сама непохитність Людини, яка зберегла волю в своїй душі і не скорилася перед фізичною силою владців та темною психологічною силою натовпу.

*Крізь всі Мордовії й Сибіри
Нестимеш гордо світло віри
В свою незраджену любов [5, с. 156].*

Мотив любові розпочинає і завершує вірш «В. Стусові», у своїх смислах виходячи за межі любові в родинному розумінні. У сонеті візія ГУЛАГу і товариша в ньому є динамічною і символічною: поет явлений у русі крізь простір і час (спеціалізація простору відбувається завдяки граматичній формі – множина для топонімів Мордовія і Сибір), рухається незгасне «світло віри», символ «незраджена любов» містить систему цінностей, яким відданий В. Стус. І. Світличний ніби підтримує товариша, закликаючи його не до самобичування через біль рідних, а до гордості за свій гідний вибір.

На жаль, вірш таки став пророчим, дальшого майбутнього – за Мордовіями і Сибірами – у Василя Стуса не настало, свіча догоріла там, на чужині, в неволі. Особливістю сонета-присвяти І. Світличного є те, що він написаний за життя адресата, інші відомі твори є віршами-реквіями, спогадами, епітафіями (наприклад, Є. Сверстюка «Врізаючись гранітним профілем...», С. Караванського «На смерть поета», Л. Горохівського «Реквієм»). У вірші І. Світличного прочитуються переживання за живого, його фізичний і моральний стан, його завтрашній день, увідчування в душевні рани, передчуття загроз, і понад усе – прагнення простягнути руку допомоги, наснажити, подолати разом усі труднощі й перейти усі біди.

Отже, образ Василя Стуса в поезії Івана Світличного є втіленням найвищих чеснот української людини, високим критерієм для оцінки інших, другом, одноступнем, союзником, людиною зі складним внутрішнім світом, митцем, поетичне слово якого здатне врятувати від самоти й вирвати з неволі чужого замкненого простору. Для І. Світличного в його художніх текстах Василь Стус – надія для України, протиставлення Хохляндії; продовження Плужника і Куліша, а також, як і сам автор, залога свободи, яка колись прийде завдяки і їхньому чину. Поетиці образу притаманні наукова точність характеристик і аналізу ситуацій, метафорика, алюзійність, навмисне змішання дискурсів – поетичного, наукового, табірнього, використання лексики із жаргону злочинців, простота й лаконічність синтаксису, художній звукопис, форма сонетина, у якій стиснутий рядок 4-стопного ямба передає мовлення, наближене до усного розмовного, схильність до

афористичності як мовних формул, гра художнім часом і простором – від точної конкретики до зображень крізь час і простір. У контекстах біографії, епістолярію, історії України образ Василя Стуса, створений І. Світличним-поетом, прочитується як їх природний органічний складник, адже герой поем і віршів товариша-однодумця увійшов у історію життя І. Світличного, присутній у листах як адресант, адресат, актор оповіді, є героєм України, борцем за її незалежність і демократичний устрій.

Список використаних джерел

1. Коцюбинська М. Іван Світличний, шістдесятник // Світличний І.О. У мене – тільки слово. – Харків : Фоліо, 1994. – С.5–27.
2. Лермонтов М.Ю. Избранные сочинения [Текст] / М.Ю.Лермонтов. – М. : Худож. лит., 1987. – 623 с.
3. Салига Т. «...В мільйонних митях жити як в одній...» (Іван Світличний без часових кордонів) [Текст] // Українське літературознавство. – 2011. – Випуск 73. – С. 11–27.
4. Світличний І. Голос доби: Листи з «Парнасу» [Текст] / Упорядн. Л.Світлична. – Київ : Сфера, 2001. – 544 с.
5. Світличний І.О. З живучого племені Дон Кіхотів[Текст] / І.О.Світличний, Н.О.Світлична ; упорядн. Кроцюбинська М.Х., Неживий О.І. – Київ : Грамота, 2008. – 816 с.
6. Стус В. Вибрані твори [Текст] / упор. Дмитро Стус. – Київ : Смолоскип, 2012. – 872 с.
7. Шевченко Т. [Текст] / Т. Шевченко // Зібрання творів : у 6 т. – К. : Наукова думка, 2003. – Т.1 : Поезія 1837-1847. – 784 с.
8. Шевченко Т. [Текст] / Т. Шевченко // Зібрання творів : у 6 т. – К. : Наукова думка, 2003. – Т.2 : Поезія 1847-1861. – 784 с.

References

1. Kotsyubyns'ka, M. (1994). Ivan Svitlychny, shistdesyatnyk [Ivan Svitlychny, the Sixties]. Svitlychny, I.O. U mene – til'ky slovo – I have only a word, (pp. 5–27). Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
2. Lermontov, M.YU. (1987). Yzbrannye sochynenyua [Selected works]. Moscow: Khudozh. lyt. [in Russian].
3. Salyha, T. (2011). «...V mil'yonnykh mytyakh zhyty yak v odniy...» (Ivan Svitlychnyy bez chasovykh kordoniv) ["... In millions of motives, to live like one ..." (Ivan Svitlychnyy without time boundaries)]. Ukrayins'ke literaturoznavstvo. – Ukrainian Literary Studies, 73, 11–27 [in Ukrainian].
4. Svitlychnyy, I. (2001). Holos doby: Lysty z «Parnasu» [Voice of the day: Letters from Parnassus]. Kyiv: Sfera [in Ukrainian].
5. Svitlychnyy, I.O. & Svitlychna, N.O. (2008). Z zhyvuchoho plemeni Don Kikhotiv [From the living tribe of Don Quixote]. Kyiv: Hramota [in Ukrainian].
6. Stus, V. (2012). Vybrani tvory [Selected works]. Kyiv: Smoloskyp [in Ukrainian].
7. Shevchenko, T. (2003). Zibrannya tvoriv [Collected works]. (Vols. 1-4). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
8. Shevchenko, T. (2003). Zibrannya tvoriv [Collected works]. (Vols. 1-4). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].

ВАСИЛИЙ СТУС КАК ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ОБРАЗ В ПОЭЗИИ ИВАНА СВЕТЛИЧНОГО

Г. Л. Токмань

Аннотация. Статья посвящена поэзии диссидента Ивана Светличного. Исследователь характеризует образ Василия Стуса в поэмах и стихах И. Светличного. Внимание сфокусировано на экзистенциальном смысле текста и стиле. Статья содержит интерпретацию художественного текста, а также исторический и биографический контексты. Автор исследует художественный диалог поэта с другом. Образ В. Стуса предстает как воплощение альтернативной свободной Украины.

Ключевые слова: поэзия, диссидент, образ, экзистенциальный смысл, стиль, контекст, диалог, альтернативная Украина

VASIL STUS AS AN ARTISTIC IMAGE IN POETRY BY IVAN SVITLYCHNY

G. L. Tokman

Abstract. Ivan Svitlychny (1929-1922) and Vasyl Stus (1938-1985) - prominent figures of Ukrainian culture, poets, scholars, human rights activists, fighters for freedom of Ukraine, political prisoners of the USSR times. The relationship of dissident artists is a multifaceted problem, one of its sides is the artistic image of one friend in the poetry of another. In the works of both artists there are works where the comrade becomes a literary hero. The subject of the study in this article is Vasyl Stus as an artistic image in the poetry of Ivan Svitlychny. Object of study are poems «Archimedes», «Rilsky octaves», lyrical works «Loneliness», «Parnas», «Guilt», «To V. Stus».

The image of Vasyl Stus in the poems of Ivan Svitlychny «Archimedes (after Pluzhnikov's «Galileo») », «Rilsky octaves» is summarized to the symbol.

In the poem «Archimedes» I. Svitlychny seems to classify people of the era of totalitarianism by the criterion: the place of man in the struggle for spiritual values. The first are the «islands» that try to stand aside when the continent of spirituality collapses. The second is a tribe of saffron, those who betray their holy shrines and destroy them. The author singles out the third type - people standing on the guard of spirituality. Only here author mentions the names, and the first one is Stus.

The poem «Rylsky octaves» has a sarcastic mood. The poet-scholar highlights the choice of Soviet poets who escaped tragedies that Ukraine has experienced, or even glorified its enemies. I. Svitlychny affirms that «pure Kalynets and Stus' muse» is a true criterion of art. «Kalyntsi and Stusy» is the leading image of the poem. The work is imbued with a deep respect for invincible artists, the author is confident that they will gain glory in time that will tell the truth about everyone.

If the poem depicts the image of Vasyl Stus as a symbol, then the lyrical works individualize him, illuminate the existential. In the poetic legacy of I. Svitlychny we see two verses with epigraphs from Stus («Loneliness», «Guilt»), sonnet «Parnas» with the image of the poet, and poem «To V. Stus».

The poem «Loneliness» expresses the finality of the prisoner's situation, his loneliness, spatial blockade. In the sonnet «Parnas» the hero-prisoner of I. Svitlychny finds an existential exit from the borderline situation of imprisonment and abandonment. In his imagination, his friends-poets come to him and read their poems. V. Stus was one of the comrades who saved his soul even at a distance, with his beautiful verses, his unbroken existence.

The sonnet «Guilt» contains an epigraph from the poem of V. Stus «Streams»: «The great sin on my heart I wear ...». The guilt is multifaceted, complex psychologically and philosophically. I. Svitlychny raises the idea of justice, names the crimes of a totalitarian regime in the USSR.

In the poem «To V. Stus» I. Svitlychny continues dialogue with the friend. In the poem «Streams» V. Stus wrote about guilt before a woman, mother, took upon himself the sin of unhappiness that his fate brought her. I. Svitlychny names the real reason: love is stolen not by those who truly love, but by those who have unjustly condemned and imprisoned him.

A portrait of an indifferent crowd, composed by people of the mass (H. Ortega-i-Gasset), is presented. The spiritual drama of the Ukrainian dissidents of the sixties is expressed through the image of the abyss, the poet compares the eyes of the crowd with the abyss as a mirror of the collective unconsciousness. The image of Vasyl Stus in the poem-dedication appears existentially. The reader manifests the essence of the inner life of man, his intimate feelings, experiences, values. The author writes You with a capital letter, as a manifest to the friendly closeness of their relations and, at the same time, a deep respect for the friend's personality. In this close and mighty You the poet feels suffering; psychological, intimate injury; hostile siege, in which the soul was wounded. He admires the courage and firmness of his friend, knowing that the values that the comrade preaches are unswerving.

The author of the poetry-devotion has no illusions, he says the strict truth: in the near future there will be no change for the better, but there will be new trials, new ways of enslavement. Instead of respect for devotion to the truth, the dissident poet will meet the bullying of the crowd, but will accept them as calmly as he would have received fame. Self-sufficiency, confidence in the truthfulness of the case you protect, inner superiority in relations with the crowd are the features of «You», discovered by I. Svitlychny.

I. Svitlychny, as well as T. Schevchenko in his poem "Dream", depicts the Russian soil, prisons, camps, where people, who fight for freedom, suffer. The hero, created by both poets, is a man, who keeps the freedom in his soul and doesn't obey the physical force of the authorities and the dark psychological strength of the crowd.

The image of Vasyl Stus in the poetry of Ivan Svitlychny is the embodiment of the highest virtues of a Ukrainian man, a high criterion for assessing others, a friend, a like-minded, a person with a complex inner world, an artist whose poetic word can save from solitude. For I. Svitlychny in his artistic texts, Vasyl Stus is a hope for Ukraine, a symbol of freedom.

The poetic of the image is characterized by scientific accuracy of characteristics and the analysis of the situations, metaphors, allusions, the deliberate mixing of discourses – poetic, scientific, camp, the usage of the criminals' jargon, simplicity and terseness of syntax, literary tone painting, the form of sonnet, the inclination to aphorisms, the creative use of artistic time and space.

Keywords: *poetry, dissident, image, existential meaning, style, context, dialogue, alternative Ukraine*